

Kulturologie a brněnský projekt Areál - sociální vědy – filologie¹

Ivo Pospíšil (Brno)

Přesahy literárních vědců ke kulturologii by neměly být pouhým opakováním starších fází kulturní historie nebo jejich variantami: bohužel se nezdá, že jimi jsou. Jinak řečeno: ani tato nová fáze kulturologického bádání, která je vlastní druhé polovině 20. století a období těsně po ní následujícím, se nemůže vyhnout otázce předchůdců a toho, k čemu tehdy – tj. zhruba od poloviny 19. století - došli. Zde se ovšem nabízí celý roj metodologických postupů, mezi nimiž význačné místo zaujímá prostorové chápání kultury a postupy sociálních věd, tedy zejména sociologie, dnes však ještě častěji také politologie (Politikwissenschaft, political science), mezinárodní politiky a žurnalistiky a masmediálních studií, gender studies atd.

Metodologickým východiskem výzkumu, který měl a má obohatit filologické vědy a výuku jazyků a literatur, je projekt integrované žánrové typologie, brněnské pojetí literární komparistiky a genologie a ovšem areálové koncepce, které počínají nikoli americkými areálovými studii, ale zcela autochtonně Josefem Dobrovským a slavistickou školou 18. a 19. století. Zdaleka však nejde pouze o obohacení filologické výuky z hlediska informací a kontextové šíře: jde o důležitý metodologický posun, který bychom mohli charakterizovat jako zpevnění filologického jádra a posílení okolní plazmy příbuzných a blízkých vědních oborů: tedy na jedné straně překonání imanentní uzavřenosti filologie, na druhé straně postupné spojení lingvistiky a literární vědy jako již rozpojených součástí původní filologické jednoty. Původní oborová synkretičnost vycházela z menší specializace jednotlivých oborů: proto také vznikaly monografie z dějin jazyka a literatury a vše se v nich chápalo jako celek: jazyk je materiálem literatury a literatura je realizační plochou jazyka, jenž se manifestuje v textech a mluvních projevech. K tomu se postupně dodávala časová (historická, diachronní) a funkčně synchronní dimenze. Oproti původnímu pojetí se začala vytrácet prostorová filologie, která je nejvíce spjata se zónami a areály, a tedy s tím, co se v těchto prostorách děje a co je nutné znát a pochopit. Je to prostor přírodní, ale také společenský a politický: na hraně přírodně sociálního se pohybuje sexuální život a svět obou pohlaví, stejně jako rodina. K filologii se tu přirozeně připojují sociologie, politologie,

---

¹ Stat' vychází z dosavadních materiálů Kabinetu integrované žánrové typologie a areálových studií Ústavu slavistiky, mezinárodních seminářů a publikací *Integrovaná žánrová typologie* (Brno 1999) a *Areál – sociální vědy – filologie* (Brno 2002), která autor se svými spolupracovníky koncipoval a editoval.

filozofie, psychologie, gender studies aj. Současně je zřejmé, že jazyk a texty nevystihují areál zcela, ale také – z druhé strany – že areál z valné části promlouvá jazykem a jeho produkty.

V poslední době lze pozorovat, že se znovu prohlubuje krize zejména literární vědy ve smyslu imanentních metod, přičemž ani hermeneutika, ani dekonstruktivismus nestačí nahradit to, co od literární vědy dnešní vědecké generace požadují. Intimizace, soukromí, výrazná individualizace a zniternění literární recepce, komunikace apod., resp. takřka absolutní svoboda interpretace a volnost vnášet do interpretačního koloběhu přemíru násilné subjektivity vyvolávají reakce v obrácení k starým kulturněhistorickým nebo sociologickým přístupům, které tu však vystupují pod jinými etiketami (labels).

Před časem (1998) spatřila světlo světa knížka prešovského rusisty Andreje Antoňáka *Sociokultúrna interpretácia románov M. Šolochova (Tichý Don, Rozoraná celina)*.² V posledních letech se ve světě vede diskuse o nové aplikaci sociologických a politologických metod při zkoumání literatury: je to úkol nadlidský, neboť takové aplikace se střetají s překážkami, které i v minulosti při užívání těchto metod ovšem existovaly. Jde především o jejich mechaničnost a „služebnost“ literatury, která tak často byla jen materiálem ideologických nebo přímo politických tezí (sovětská sociologická škola 20. let aj.). Antoňák se však podíval na tuto problematiku šíře a moderněji. Svůj přístup nazval „sociokulturním“ a nutno říci, že přesně: jeho přístup spojuje sociologické a kulturologické hledisko a dotýká se tzv. národní psychologie. Zdá se, že se budeme muset čas od času vracet ke strukturám, které vytvářely duchovní klima literatury a připustit, že strukturalisty kritizovaný H. Taine se svou triádou nebyl slepou vývojovou cestou. Antoňákova práce soustředěná na sociokulturní sféru, se otvírá dalším problémovým okruhům, jako jsou ruská kultura a politická moc³ a především vývojové paradigma ruské literatury 20. století, které se teprve vytváří. Z tohoto paradigmatu by neměl být a priori vyloučen žádný proud.⁴

I v české literární vědě se objevují pokusy nově koncipovat sociologickou metodu, naposledy ve stati Aleše Hamana, který navazuje na některé myšlenky Jana Mukařovského, např. o přechodech mezi estetickou normou a normami mimoestetickými a manifestuje, že

---

² MANOCON, Prešov 1998, 123 s.

³ Viz o T. Klimowicz: *Obywatele Arkadii. Losy pisarzy rosyjskich po roku 1917*. Wrocław 1994.

⁴ In margine: britský slavista z univerzity v Bath David Gillespie zařadil do svého výkladu ruského románu 20. století i román Nikolaje Ostrovského *Jak se kalila ocel* a zdůvodnil to právě potřebou úplnosti a reprezentativnosti určitého proudu - viz D. Gillespie: *The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction*. Oxford - Washington D. C. 1996; viz také naši recenzi *The Twentieth-Century Russian Novel: the Problem of Change and Interpretation*. *Germanoslavica* 1996, 1, s. 161-164).

dnešní tzv. komunikativní pojetí literatury může být cestou inspirující se starou sociologií literatury a vytvářející most k překonání dnešní atomizace a subjektivizace.⁵

Zájem o sociologii literatury⁶, která se má odvozovat z nových komunikativních modelů literatury svědčí o úporné snaze po „pořádku“ v literárních hodnotách a také po pevnějších, exaktnějších kritériích literární axiologie. „Nová sociologie“ však nemůže nevzít v úvahu právě dlouholetý vývoj imanentních metod (formálních škol, strukturalismu) a nejen hermeneutiku a komunikativní estetiku. Oživování a především nutnost vytváření nových kontextů měla za cíl i naše nová edice učebního textu českého slavisty Karla Krejčího a úvodní metodologická studie.⁷

Rozevírání filologie ve směru sociálních věd je patrné také v lingvistice. Pozoruhodným dokladem využití takového pohledu na vývoj jazyka je studie ruského lingvisty Viktora Živova (Institut ruského jazyka Ruské akademie věd v Moskvě), který revidoval starší názory na tzv. východoslovanskou či ruskou diglosii.⁸ Odvolává se na teze Pražské školy z roku 1929, odmítá dosavadní pojetí vzniku spisované ruštiny buď rusifikací staroslověnštiny nebo slavjanizací ruštiny či východoslovanštiny a ukazuje na zcela pragmaticky funkční přístup, který si z široké nabídky jazykových modelů vybral to, co bylo funkčně použitelné. Přitom implicitně ukazuje, že sám pojem standardního jazyka je evropského (čti: západoevropského) původu a že vlastně vznik nebo spíše vznikání moderní ruštiny bylo funkčně areálovou záležitostí.⁹ I když se nám v tomto případě zdá, že řada syntaktických a jiných modelů, které se do nového standardu nehodily, přesto zůstaly v repertoáru dnešní ruštiny takřkajíc „k použití“, nelze nesouhlasit s významem sociálně areálového tlaku, z něhož se „vytiskla“ spisovná ruština.

Prostorovost jazyka a literatury byla odedávna doménou konfrontačního studia jazyků v lingvistice a komparatistiky v literární vědě. V literární vědě může být dobrým příkladem metodologie slovenského komparatisty Dionýze Ďurišina. Ďurišinův projekt *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I-VI* znamenal zásadní odmítnutí europocentrického modelu

---

⁵ A. Haman: Historie literatury a sociologie, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, V 2, 2000, 11-12.

⁶ I. Pospíšil: Nové debaty o sociologii. Opera Slavica 2001, č. 3, s. 43-46.

⁷ Karel Krejčí: Sociologie literatury. Editoři: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Vychází ve spolupráci Ústavu slavistiky a Literárněvědné společnosti AV ČR. Masarykova univerzita, Brno 2001. Úvodní studie: I. Pospíšil – M. Zelenka: Souvislosti sociologického přístupu k literatuře a komparatistické impulsy Karla Krejčího v meziválečném období: na pomezí sociologismu a strukturální estetiky, s. 5-32.

⁸ V. Živov: Formirovanije norm ruskogo literaturnogo jazyka novogo tipa i ich predistorija, in: Reflections on Russia in the Eighteenth Century. Edited by Joachim Kleuinn, Simon Dixon and Maarten Fraanje. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 377-398.

⁹ Tamtéž, s. 397.

literatury: rozmanitý materiál asijských, afrických i latinskoamerických literatur přispěl k vymezení meziliterárních společenství jako prostorově administrativních kulturních celků. Šestisvazkový komplet, který jednak prohloubil pojmoslovný aparát meziliterárního procesu, jednak metodiku zkoumání tohoto fenoménu, přinesl celkem 84 studií od 57 badatelů z rozmanitých univerzit a akademií věd (Bratislava, Budapešť, Moskva, Petrohrad, Praha, Skopje, Tallinn, Taškent, Záhřeb aj.)¹⁰.

Pojetí zvláštních meziliterárních společenství je prostoupeno kategorií **meziliterárnosti**. Například na materiálu literatur bývalého SSSR ukázal D. Ďurišin na intencionální, programovou komplementarizaci, která je konstitutivní složkou historického vývoje juvenilních (mladopis'mennych) literatur. Kategorie meziliterárnosti však současně zahrnuje i negativní, rezistentní, divergentní faktory, kterým jsou nejen dokladem rozpadu dosavadních meziliterárních společenství, ale často právě naopak nevyvratitelným znakem jejich existence. Ostatně programová, intencionální divergence není ničím jiným než reakcí na sílící centrismus meziliterárních společenství. Odpor k přejímání vývojových impulzů a naopak programové vysunování z meziliterární komunity mohou samo společenství na jedné straně rozkládat, na druhé obohacovat jeho možnou existenci na jiných základech, s posuny důrazu, a přestavěnými interrelacemi. Intencionální divergence a rezistence se většinou dostávají až na vyšších úrovních integrace zvláštního meziliterárního společenství: snaha o vytržení z tohoto společenství je projevem vyšší úrovně meziliterárnosti, kdy tyto komunity dospívají k vývojovému klimaxu.

D. Ďurišin proto mluví o meziliterárních centristech jako nástrojích poznání literárního vývoje, zdůrazňuje důležitost geograficko-areálového faktoru, ale především celistvost badatelských kritérií. Na příkladu balkanistiky jako vědní disciplíny ukazuje na nutnost vnášet sem i jiná kritéria, mj. slohové, a sledovat domestikaci různorodých prvků, které se skrze heterogenní etnika ocitají v „balkánském kotli.“ Z tohoto hlediska jsou zajímavé také východoslovanské centrismy, a to už tím, že tvoří dominující vrstvu rozsáhlejšího, jazykově, etnicky a geograficky rozsáhlejšího společenství. K rozpracování tematického okruhu tzv. mediteránního centrismu podstatně přispěl brněnský člen Ďurišinoва týmu, slavista a balkanolog I. Dorovský v souboru studií *Balkán a Mediterán i jinde*¹¹, kde pro teritoria vzdálenější středomořskému regionu razí termín „týl“. Z tohoto hlediska jsou týlovými zeměmi i Čechy, Morava, Slezsko, Polsko, ale také Ukrajina a Rusko. To má svou

---

¹⁰ Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné meziliterárne spoločensvá. I - VI*, Bratislava 1987-1993.

¹¹ Dorovský, I.: *Balkán a Mediterán*. Brno 1997. Dorovský, I.: *Balkánské meziliterární společenství*. Brno 1993.

hlubokou logiku, i když v případě Ruska nejde často jen o kulturní „týlovost“, ale také o „týlovost“ ideologickou, subjektivně dotvářenou (Moskva jako třetí Řím).

Podobně nyní často v komparatistice frekventované pojmy region, regionalismus, centrum a periferie spojují tradiční filologické obory s areálovým prostorovým pojetím.¹²

Slavistika zahájila sice svou existenci primárně jako filologická disciplína spisy Josefa Dobrovského a jeho následovníků, současně však velmi brzy deklarovala své širší pojetí historicko-etnologicko-folkloristické. Výsledkem těchto osvícensko-romanticko-obrozenských snah byla také koncepce pražského Slovanského ústavu stojícího na pomezí ministerstva národní osvěty a ministerstva zahraničí a vyjadřující tak nejen filologické a obecně vzdělávací zájmy, ale především diplomaticko-geopolitickou strategii nově se etablujícího československého státu ve spojitosti se vznikem nástupnických útvarů, včetně slovanských zemí ve střední a jihovýchodní Evropě a se situací na území bývalé Ruské říše. Původně byla prvorepubliková slavistika orientována na co nejširší zachycení slavistické problematiky včetně průmyslu a architektury. Toto pojetí se však takto nikdy v praxi nerealizovalo. Česká slavistika - ale i jiné národní slavistiky - řeší tedy ve 20. století narůstající konflikt mezi širším a užším pojetím slavistiky, mezi filologickým a historicko-etnologicko-kulturologickým komplexem. Je zřejmé, že jejich vztah je komplementární, a to se projevuje běžně v praxi (jazyková vybavenost historiků, etnologů a kulturologů na straně jedné a poučenost z těchto oborů u filologů na straně druhé). Tento někdy viditelnější, jindy skrytější konflikt se projevoval pod různými ideologickými maskami: zatímco v poválečném období šlo často o prioritu marxistické tzv. nové (současné) historie socialistických zemí, od 90. let se stále více projevuje impakt tzv. sociálních věd (především sociologie, politologie, žurnalistiky a masmediálních studií). V souvislosti se studenou válkou a jejím ukončením, resp. transformací v jiné formy konfliktu se obnovil problém tzv. areálových studií: ukázalo se, že filologická slavistika by již neměla hrát úlohu jazykově kulturního servisu sociálních věd, ještě však zesílila potřeba vzájemné komplementarity a průniku, ale u vědomí citlivosti ve smyslu uchování křehké metodologické integrity obou oborových celků. Na tuto situaci

---

¹² Kontext - překlad - hranice. Studie z komparatistiky. Centrum komparatistiky FF UK, Praha 1996. Svatoň, V.: Epické zdroje románu. Praha 1993. Román a „genius loci“. Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře. Praha, sine (1992?). Central Europe. Core or Periphery? Copenhagen Business School Press, København 2000.

reagoval právě brněnský tým studující tzv. integrovanou žánrovou typologii v rámci širě pojatých areálových studií.¹³

Tato představa vychází z potřeby založení nového oboru, který by propojoval různé oblasti na základě areálového principu a srovnávací typologie textů. Hlavním cílem je vytvořit styčný obor v důsledku vzájemného propojení sociálních a filologických věd na bázi studia areálů, v nichž se spojují sociálněvědní hlediska (např. historické, politologické aj.) s hledisky jazykovými, literárními a obecně kulturními, a na základě srovnávací typologie uměleckých, publicistických a odborných textů, která by propojovala filologické a sociální vědy a jejichž průnik by umožnil nové pohledy jak na jazyk a literaturu, tak na jednotlivé sociální vědy.

Nový obor se tedy pohybuje ve dvou rovinách: v rovině areálovosti, která prostorově spojuje protínající se předmět obou vědních oblastí, tedy filologických a sociálních věd, a v rovině textového prolnutí na základě rodového (generického, žánrového) hlediska.

Potřeba komplementarity obou rozsáhlých vědních oblastí je pociťována jako navýsost aktuální: filologové, kteří studují primárně a tradičně především jazyk a literaturu, cítí potřebu hlubšího záběru nejen ve smyslu studia kultury v širokém slova smyslu (dnešní cultural studies zde mají své dávné předchůdce v kulturně historické škole, která již v 19. století zahrnovala literaturu do rámce kultury jako její konkrétní případ), ale také sociálněvědních aspektů areálu, kde se mluví příslušným jazykem: starší pojem tzv. reálií (angl. life and institutions), tj. konglomerátu základních informací o životě v daném areálu, o společenském uspořádání apod., již svou povrchovostí nedostačuje. Na druhé straně pociťují sociální vědci určité rezervy ve znalostech tradičně filologických pohledů na daný areál: nejde jen o praktickou znalost jazyka, ale skrze jazyk o hlubší průnik do myšlení, literatury a kultury, které mohou být výhodným východiskem ke studiu sociálních věd. Jinak řečeno: nelze dnes již vystačit s pouhým monitoringem médií, ale je třeba i diachronního průniku, abychom pochopili reálné dění v areálu. Takové expertízy potřebuje jak sociálněvědní teorie, tak praktická politika, jinak může ulpět na povrchu jevů a její teorie i rozhodnutí budou nesprávná. Jazyk a literatura poskytují – na rozdíl od žurnalistické publicistiky – hlubinné informace o areálu. V tomto smyslu například studium Dostojevského může přinést více relevantních informací vedoucích k pochopení dnešního Ruska než monitoring ruské televize. Teprve syntézou těchto pramenů může být dosaženo správného pochopení procesů a

---

¹³ Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Editor: Ivo Pospíšil. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda - Jan Holzer. Masarykova univerzita, Brno 1999. Areál – sociální vědy – filologie. Editor: Ivo Pospíšil. Brno 2002.

jevů v areálu, jinak řečeno: překvapující a zdánlivě nelogické a neracionální dění může být vysvětleno nejen na ose synchronní, ale také diachronní, přičemž současný stav jazyka a literatury informuje o zásadních společenských procesech.

Situace v areálu střední a jihovýchodní Evropy, který byl spojen s existencí totalitních a autoritativních režimů a nyní bývá nazýván postkomunistickým, si z tohoto hlediska zasluhuje mimořádné pozornosti. Právě sem se v poslední době přesouvá areálové těžiště sociálních věd, neboť o této oblasti můžeme vypovídat jednak z autopsie, jednak z pozice poměrně blízkého sousedství nebo snadné dostupnosti. Složité procesy v areálu bývalého Sovětského svazu, ale také ve střední Evropě a na Balkáně dokládají důležitost tohoto úkolu jak z hlediska praktického využití, tak z hlediska metodologického vývoje obou vědních sfér.¹⁴

---

¹⁴ Z areálové a problémově blízké sekundární literatury uvádíme funkčně jako vzorek: Altermatt, U.: (Hg.): Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa. Wien – Köln – Weimar 1996. Bátonyi, G.: Britain and Central Europe 1918-1933. Oxford 1999. Béhar, P.: Zentraleuropa im Brennpunkt. Graz 1994. Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století. Brno 2000. Bister, F. (hrsg.): Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa. Ljubljana 1995. Boden, M.: Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa. München 1995. Buchleitner, K.: Das Schicksal der anthroposophischen Bewegung und die Katastrophe Mitteleuropas. Schaffhausen 1997. Burmeister, H.-P.: Boldt, F.: - Mészáros, G.: (Hrsg.): Mitteleuropa: Traum oder Trauma? Bremen 1988. Busek, E.: Mitteleuropa: Eine Spurensicherung. Wien 1997. Busek, E. – Bix, E.: Projekt Mitteleuropa. Wien 1986. Busek, E. – Wilflinger: Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents. Wien 1986. Central Europe. Centrisme interlittéraire des littératures de l'Europe Centrale. Literární studie. Práce Slovanského ústavu AV ČR, 5, Masarykova univerzita, Brno 1999. Redacteurs: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Decloedt, L. R.-G., Van Uffalen, H.: (Hg.): Der niederländische Sprachraum und Mitteleuropa. Wien – Köln – Weimar 1995. Pospíšil, I.: A Chapter from Brno Ukrainian Literary Studies: the Creative Activity of Mečislav Krhoun and His Book on Jurij Fed'kovyč. In: Pagine di ucrainistica europea. A cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina. Edizioni dell'Orso, Alessandria 2001, 83-90. Pospíšil, I.: Il centrismo interletterario mediterraneo e la letteratura russa. In: Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie - meziliterárna sieť. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Studi (e testi) italiani. Collana del Dipartimento di italianistica e spettacolo, Roma 2000, 101-109. Pospíšil, I.: Sergij Vilinskij an der Masaryk-Universität in Brunn: Fakten und Zusammenhänge. Wiener Slavistisches Jahrbuch, Bd. 42, 1996, 223-230. Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno 2000. Dorovský, I.: Balkán a Mediterán. Literární historické a teoretické studie. Brno 1997. Dorovský, I.: Balkánské meziliterární společenství. Brno 1993. Humanistyka przelomu wieków. Pod redakcją Józefa Kozielskiego, Wydawnictwo Akademickie „Żak“, Warszawa 1999. Jihoslovenské literatury v českém prostředí. Ed.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 1999. Kontext - překlad - hranice. Studie z komparatistiky. Praha 1996. Kvapil, M.: Bohemo-Serbica, Bohemo-Croatica. Praha 1996. Kvapil, M.: Serbica. Litterarum memoria. Praha 1998. Pospíšil, I.: Krizis filologických nauk i literaturovedčeskaja rusistika v konce tysjačletija. Russkij jazyk v centre Jevropy 2, Asociacija rusistov Slovakii, Banská Bystrica 2000, 44-52. Pospíšil, I.: Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti (Anatolij Kim - Jurij Rytgeev - Čingiz Ajtmatov). In: Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno 1998, 48-59. Pospíšil, I.: Problémy humanitních věd a literární věda: velké krize a velká očekávání. In: Literární věda na prahu 21. století. Nauka o literaturze u prahu XXI stulecia. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Opava 2000, ed. Libor Martinek, 42-51. Pospíšil, I.: „Stará“ a „nová“ komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka. Opera Slavica 1993, 1, 16-24. Pospíšil, I.: The Danger of Loneliness: the New Splendid Isolation. In: Reinhard Ibler (Hrsg.): Von der sozialistischen zu einer marktorientierten Kultur? Würzburg 2000, 83-96.

Pospíšil, I.: Utopičnost a hlubinnost literární vědy (Meditace in margine projektu Dionýze Ďurišina). Opera Slavica 1993, 1, 44-47. Pospíšil, I.: Východoslovenské meziliterární centrismy na pozadí balkánských centrisimů. Zbornik Matice srpske za slavistiku, Beograd 1994, t. 46-47, 19-27. Východoslovenské literatury v českém prostředí do vzniku ČSR. Ed.: Danuše Kšicová. Brno 1997.

V tomto smyslu je slavistika výchozí disciplínou pro tato studia par excellence, neboť do sebe zahrnuje většinu tohoto areálu, ale také široké kontextové zapojení pokrývající jak celý Balkán, tak areál východoevropský a středoevropský (kontext slovansko-maďarský, slovansko-rumunský, slovansko-albánský a slovansko-řecký, slovansko-rakousko-německý a slovansko-baltský). Současně je nutné hledat tyto spojitosti v obecné teorii literárních žánrů, která by scelila jak žánry umělecké, tj. esteticky relevantní, tak neumělecké, věcné a vědecké.

Smyslem vytváření areálových studií v našem pojetí je tedy prolnutí filologie a jiných vědních oborů, zejména sociálněvědních, nikoli v podobě nové hierarchizace, nadřazování jedněch oborů druhým, ale ve smyslu kooperace, vzájemného komplementárního vztahu, v němž si každé vědní seskupení uchová svou metodologii, své metodologické jádro, ale transcenduje přitom funkčně a obezřetně k jiným oblastem, které nahlíží svým metodologickým prizmatem.

V rámci bádání v této oblasti se v Brně v posledních letech konala řada mezinárodních seminářů.¹⁵ Další postup byl koncipován v podobě zřízení a akreditace oborové rady doktorského studia teorie areálových studií¹⁶ a mezifakultního studia slavistických oborů,

---

¹⁵ Semináře pořádal Kabinet integrované žánrové typologie při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity za podpory Vzdělávací nadace Jana Husa a Konrad Adenauer Stiftung pod záštitou děkana Filozofické fakulty. Jednotlivá vystoupení referentů (prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., PhDr. Jan Holzer, Dr., PhDr. Jiří Gazda, CSc., Doc. PhDr. Mária Kusá, CSc.) a diskuse se týkaly:

- a) Rozsahu a funkce pojmu areál a začlenění integrované žánrové typologie
- b) Významu evropského a zejména středo-, jiho- a východoevropského areálu z politologického, literárněvědného (genologického), lingvistického a translologického hlediska

Bylo poukázáno na nutnost ukotvení areálového principu v korpusu textů uměleckých a věcných v souvislosti se světovou literaturou, funkcí překladu a úlohou médií s vědomím vývojové dynamiky a historické proměnlivosti tématu. Výstupem dvou grantových projektů, a to Integrovaná žánrová typologie a Areál – sociální vědy – filologie, podpořených Vzdělávací Nadací Jana Husa, je koncipování dvou předmětů (integrovaná žánrová typologie a areálová studia), dva knižní publikační výstupy (Integrovaná žánrová typologie, Brno 1999, a tento svazek), další publikace dílčí a akreditace oborové rady doktorského studia teorie areálových studií.

¹⁶ Představa tohoto oboru vychází z potřeby univerzitního studia, které propojuje různé oblasti na základě areálového principu a srovnávací typologie textů. Hlavním cílem projektu je vytvořit styčný obor v důsledku vzájemného propojení sociálních a filologických věd na bázi studia areálů, v nichž se spojují sociálněvědní hlediska (např. historické, politologické aj.) s hledisky jazykovými, literárními a obecně kulturními, a na základě srovnávací typologie uměleckých, publicistických a odborných textů, který by propojoval filologické a sociální vědy a jejichž průnik by umožnil nové pohledy jak na jazyk a literaturu, tak na jednotlivé sociální vědy. Projekt přípravy nového předmětu, který byl nazván integrovaná žánrová typologie a postihuje jednu rovinu navrhovaného oboru teorie areálových studií, vznikl v roce 1997 na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a byl podpořen grantem Vzdělávací nadace Jana Husa (jako předmět se vyučoval a vyučuje na Ústavu slavistiky FF MU). Jeho výsledkem je nejen zavedení předmětu, ale také kabinetu, který vznikl se souhlasem a podporou vedení Filozofické fakulty MU. Řešitelem projektu byl prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., vedoucí Ústavu slavistiky FF MU, spoluřešiteli PhDr. Jiří Gazda, CSc., z Ústavu slavistiky Filozofické fakulty MU a PhDr. Jan Holzer, Dr., z katedry politologie Fakulty sociálních studií. Projekt budování nového oboru byl založen na přímé a nepřímé spolupráci s institucemi v zahraničí, s nimiž má mateřské pracoviště projektu pravidelné odborné styky (univerzity Bristol, Lund, Kodaň, Magdeburg, Poznaň, Marburg).

Mezi literárním textem jako artefaktem a literárním textem jako pramenem informací o sociální realitě a součástí této reality existuje řada mezičlánků, tranzitivních pásem, jichž lze využít: jedním z nich je tzv. kulturologie zkoumající celek kultury prizmatem daného jazyka, jinou socio- a psycholingvistika, jinou

kteří se studují na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, a různých oborů sociálněvědných, které jsou doménou Fakulty sociálních studií téže univerzity: jde o všechny slavistické obory s výjimkou sorabistiky a bělorusistiky a speciální bakalářské studium balkanistiky areálový ráz má mimo jiné také bakalářsko-magisterské studium slovakistiky). Jde mimo jiné také o to, že se pravděpodobně změní struktura studentstva na tradičních filologických oborech, ale také se bude muset posunout pedagogické a vědecké zaměření pracoviště, aniž by ztratilo svůj primárně filologický charakter.

---

politologie zabývající se konkrétním státem nebo geografickou či administrativně politickou zónou, další přechodovou sféru představuje kulturní historie jako součást obecných dějin.

Jednu oblast teorie areálových studií reprezentuje tranzitivní zóna vzájemně propojených sociálních a filologických věd, které si vzájemně vypomáhají: filologie se svou analýzou jazyka a literatury, resp. literární kultury je prostředníkem k poznávání sociální reality, naopak sociální vědy poskytují studiu jazyka a literatury nezbytné sociální pozadí (social background), jímž jazyk vstupuje do pragmatického kontextu a vystupuje ze systémové uzavřenosti. Sociální realita není však pouze pozadím, ale přímo součástí jazykových mechanismů a literárních transferů: bez ní je nám význam literárního textu vlastně uzavřen nebo alespoň zbaven své původní vazby. I když je literární text jako objekt interpretace vlastně vždy svým způsobem vyložitelný, slabým propojením se sociální realitou nebo nedostatkem informací o prostředí vzniku textu ztrácíme řadu jazykově sociálních významů, které text původně zprostředkoval.

Žánrově srovnávací přístup, jímž lze klasifikovat všechny texty – tedy umělecké i neumělecké, věcné, publicistické, představuje druhou rovinu integrované žánrové typologie. Tento přístup vychází především z jazykového a literárního postoje.

Z tohoto hlediska jsou přirozenou součástí navrhovaného oboru doktorského studia teorie areálových studií tyto subdisciplíny: Areál a filologická studia (Obor zkoumá podstatu areálu jako jazykové, kulturní, sociální, politické a ekonomické entity a vzájemné průniky těchto oblastí z pozice filologie a sociálních věd), Obecná genologie (Obor se zabývá studiem literárních rodů a žánrů a žánrových odrůd s přesahem k jiným druhům umění - pokud je to možné a funkční vzhledem ke specifiku těchto umění - a mimouměleckým řadám), Obecná komparatistika (studuje srovnávací metodologii aplikovanou na sféru literatury, ale také na jiné druhy umění a na neumělecké řady. Součástí této subdisciplíny jsou dějiny komparatistiky, vývoj komparatistické metodologie, problematika příbuzných literatur, zónových komplexů, generální literatury, zvláštních meziliterárních společenství, meziliterárních centrismů a světové literatury, přičemž se tento koncept rozšiřuje na literaturu v širokém slova smyslu, tedy i na mimoumělecké řady), systematická komparativní genologie (zabývá se současným stavem žánrového systému krásné a věcné literatury na srovnávacím základě. Cílem je vytvoření obecné žánrové typologie), diachronní komparativní genologie (Zkoumá historické utváření žánrů krásné a věcné literatury s důrazem na dobové tvarování žánrů v různých vědních oborech. Smyslem subdisciplíny je ukázat na vývoj uměleckých i neuměleckých žánrových systémů z hlediska jejich klíčového charakteru: některé žánry, které dříve vytvářely jádro žánrového systému, se ocitly na jeho periférii nebo přešly ze sféry věcné do umělecké a naopak), synchronní komparativní genologie (Subdisciplína se zabývá současným stavem žánrového systému a jeho minuciózními pohyby a vnitřními posuny), diachronní studium komunikativní funkce textu (Subdisciplína se zabývá různými podobami literární komunikace v minulosti a dnes v souvislosti s růzností mediátorů textu: pergamen, papír, knihtisk, reprodukce, elektronická média apod.), metodologie (pojem areálu a jeho sociálněvědní a filologická interpretace, specifikum srovnávání věcných a uměleckých žánrů, míra aplikace metod z různých vědních oborů). Specifickou součástí teorie areálových studií je sondování úlohy elektronických médií při vytváření nových vztahů mezi filologiemi a sociálními vědami.

Teorie areálových studií je chápána jako jev procesuální a procesuálně utvářený, jako svého druhu multidimenzionální hledání jejich různých poloh. Je chápána jako jev multidisciplinární, interdisciplinární a transdisciplinární.

Absolvent by měl mít hlubokou znalost metodologie filologických a sociálních věd, obecné genologie a obecné komparatistiky, žánrové systematiky a diachronní komparatistiky, přehled světových literatur, zejména euroamerického okruhu, a současného dění v sociálních vědách, měl by být schopen vzájemně aplikovat sociální a filologické metody, znát a zjišťovat jejich vzájemné vazby, měl by projevit znalosti metodologicko-teoretického základu komparatistiky a genologie a projevit schopnost vědecky pracovat v této oblasti, což doloží jeho doktorská práce.